

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 130.2+172.3+316.613.42

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2026/14-11/15>

Марина МОСКАЛЬЧУК, канд. філос. наук

ORCID ID: 0000-0002-3621-7282

e-mail: marinamoskalchuk@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФІЛОСОФІЯ ДОВІРИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО ОПИСУ ТА ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ В КУЛЬТУРІ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР ТОЛЕРАНТНИХ ПРАКТИК У БАГАТОКУЛЬТУРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Вступ. Здійснено філософсько-феноменологічний аналіз феномену довіри в контексті сучасного багатокультурного суспільства з основним акцентом на український культурний досвід. Актуальність обраної теми зумовлена наявністю глибокого травматичного досвіду в багатокультурному суспільстві, в умовах зростаючої складності, невизначеності та культурного розмаїття, в якому довіра постає фундаментальною умовою функціонування соціальних систем. У дослідженні проаналізовано природу довіри, її онтологічні, етичні та соціальні виміри, а також співвідношення з феноменом недовіри. Акцентовано, що довіра, як екзистенційна структура міжсуб'єктивних відносин, зазнала трансформацій під впливом колективної травми. Особлива увага приділена ролі травматичної пам'яті у формуванні толерантних практик та реконфігурації соціальних зв'язків. Наголошено, що в умовах підвищеної соціальної складності довіра постає необхідною передумовою гармонізації суспільних відносин, оскільки саме її дефіцит часто стає причиною конфліктів і руйнування толерантного співіснування.

Методи. Методологічну основу дослідження становили феноменологічний підхід, принципи соціально-філософського, концептуального та порівняльного аналізу, системний, герменевтичний та міждисциплінарний підходи.

Результати. В процесі дослідження було встановлено, що феноменологічне осмислення довіри спирається на ідею інтерсуб'єктивності як первинної умови соціального досвіду. Показано, що український соціокультурний контекст позначений глибоким травматичним досвідом – історичним, політичним і воєнним, що суттєво вплинуло на структуру довіри та практики толерантності. Встановлено, що довіра виступає механізмом редукції соціальної напруги, стабілізації очікувань і зниження невизначеності в міжособистісних та міжкультурних взаємодіях. Обґрунтовано, що толерантність неможлива без довіри, оскільки прийняття Іншого передбачає відкритість, готовність до діалогу та прийняття ризиків взаємодії. Доведено, що діяльність довіри є інтегративним чинником у системі толерантних практик, спрямованих на гармонізацію суспільних відносин у багатокультурному середовищі.

Висновки. Доведено, що феноменологічний підхід дозволив виявити глибинні смислові горизонти довіри як пережитого культурно вкоріненого досвіду, зрозуміти який вплив мала травма на її конструкцію. Встановлено, що довіра постає не лише як моральна чеснота чи психологічний стан, а ще й як соціальна діяльність, яка сприяє розвитку різних інтеграційних процесів серед культурних спільнот, забезпечує стабільність соціальних інституцій та сприяє конструктивному міжкультурному діалогу. Аргументовано, що український травматичний досвід стає прикладом того, що навіть у складних умовах довіра здатна відновлюватись за допомогою практики солідарності, культурної пам'яті та міжкультурного діалогу.

Ключові слова: довіра, феноменологія, травматичний досвід української культури, культурна пам'ять, толерантність, недовіра, багатокультурне суспільство.

Вступ

В сучасному світі, який характеризується інтенсивними міграційними процесами, глобалізаційними трансформаціями, що зумовлюють зростання культурного, релігійного та світоглядного різноманіття в межах однієї держави, проблема довіри набуває особливої актуальності. В багатокультурному суспільстві довіра виступає не лише як моральна чеснота, вона стає умовою соціальної інтеграції та взаєморозуміння, стає скоріш не винятком, а типовою ознакою соціальної реальності. Співіснування в межах однієї держави різних етнічних, релігійних та світоглядних спільнот подекуди стають причиною як взаємного збагачення культурного досвіду, так і загостренням соціальних суперечностей, конфліктів і криз ідентичності. В цьому контексті однією з ключових причин міжкультурних суперечностей є дефіцит довіри, який стає причиною руйнування толерантних відносин і зростання соціальної напруги. Водночас український соціокультурний контекст, представлений наявністю глибокого травматичного досвіду – історичного (тоталітаризм, репресії, голодомор), соціального (інституційна недовіра) та сучасного (війна, міграція, втрати), значно ускладнює проблему довіри. Людина як культурна, соціальна та психологічна істота перебуває в ситуації постійного вибору й оцінювання інформації, яка надходить з різних джерел. Вона змушена оцінювати отриману інформацію, визначати її достовірність, вирішувати, кому довіряти, на яких підставах приймати те або інше рішення, та як співвідносити власні переконання з позиціями інших. За таких обставин довіра постає не лише як емоційний стан чи психологічна установка, а й як спосіб буття в світі невизначеності та ризиків. Це означає, що проблема довіри стає не лише міжособистісною, але й онтологічною та етичною категорією людського буття. Водночас протилежність довіри – недовіра, яка може виконувати як захисну, так і деструктивну функцію, перетворюється на чинник соціальної фрагментації.

Особливо гостро проблема довіри проявляється в багатокультурному суспільстві, де взаємодія між представниками різних культурних традицій, релігійних конфесій і систем потребує не лише правових механізмів регулювання, а й внутрішньої готовності до прийняття Іншого. В цьому контексті толерантність, як етичний і соціальний принцип, передбачає визнання права на інакшість, однак вона не може бути реалізованою без довіри, адже саме довіра створює підґрунтя для відкритого діалогу та співпраці. Проте, дефіцит довіри призводить до посилення стереотипізації,

© Москальчук Марина, 2026

ізоляціонізму та конфліктності, які можуть загрожувати стабільному існуванню соціальної системи. В умовах травматичного досвіду, коли відбувається трансформація індивідуального та колективного сприйняття Іншого, виникає нагальна потреба в більш глибокому філософському осмисленні довіри, як пережитого екзистенційно вкоріненого феномену. З цього приводу особливої актуальності набуває звернення до дослідження з використанням феноменологічного підходу, який дозволить виявити смислові структури довіри в контексті травми, культурної пам'яті та практик взаєморозуміння.

Не дивлячись на те, що темі вивчення проблем довіри присвячена значна кількість досліджень в області соціології та психології, залишається недостатньо розкритим її філософсько-феноменологічний вимір, зокрема, як діяльнісної основи толерантних практик у багатокультурному середовищі. Тому, потребує уточнення питання про природу довіри, визначення її онтологічного статусу, аксіологічного значення та форми функціонування в системі соціальних комунікацій. Також, особливої актуальності набувають питання осмислення довіри як механізму зниження соціальної напруженості та стабілізації очікувань у контексті сучасних трансформаційних викликів. На цій основі **мета статті** – проаналізувати довіру як феномен досвіду і соціальний механізм, через феноменологічний підхід із соціологічною теорією систем, а також дослідити її трансформації в умовах травматичного культурного досвіду України. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання наступних **завдань**: проаналізувати основні підходи до розуміння феномену довіри в соціогуманітарному знанні; з'ясувати онтологічну та аксіологічну природу довіри, як соціально-філософської категорії; розкрити співвідношення понять "довіра" і "недовіра" в структурі соціальної взаємодії; проаналізувати феноменологічні основи аналізу довіри; дослідити український травматичний досвід у культурі як фактор трансформації довіри; обґрунтувати взаємозв'язок довіри та толерантності як основи гармонізації міжкультурних і міжконфесійних відносин у багатокультурному суспільстві.

Джерела

Джерельною основою статті стали дослідження проблеми довіри в різних наукових площинах, враховувався історичний контекст і сучасні підходи. В історичному контексті дослідження зосереджено на феноменологічній традиції, закладеній німецьким філософом Едмундом Гуссерлем, який розглядав соціальну реальність, як конститутовану в досвіді людини, він намагався зрозуміти життєвий світ з точки зору того, як він існує, пропонував горизонти всебічного досягнення об'єктивного світу (Husserl, 1970). Для розкриття феноменологічної методології Е. Гуссерля застосовує теорії конститування Іншого та досвідчування об'єктивності, основує на Декартовій ідеї абсолютного обґрунтування знання, а також концепції трансцендентального ідеалізму (Гуссерль, 2021). У Альфреда Шюца, засновника феноменологічної соціології та послідовника Е. Гуссерля, поняття довіри постало як передумова "повсякденної очевидності" світу. За визначенням А. Шюца, кінцевими областями значень є специфічні, відносно ізольовані сфери людського досвіду (такі як релігія, сон, гра, наукова теоретизація, художня творчість, світ душевної хвороби, тощо), а однією з кінцевих областей значень стає повсякденність. Всі ці області значень або сфер досвіду є кінцевими, зазначав А. Шюц, вони замкнені в собі, а перехід від однієї в іншу потребує значних зусиль і передбачає смисловий стрибок, в якому сприйняття має переорієнтуватись на іншу реальність, іншу сферу досвіду (Schutz, 1967). У цьому контексті Моріс Мерло-Понті додає тілесного виміру до визначення довіри. До того ж він зазначав, що феноменологія є "вивченням сутностей; і згідно з нею, всі проблеми зводяться до пошуку визначень сутностей: наприклад, сутності сприйняття або сутності свідомості. Але феноменологія – це також філософія, яка повертає сутності до існування і не очікує розуміння людини та світу з будь-якої іншої відправної точки, окрім їхньої "фактичності" (Merleau-Ponty, 1945, р. VII). Також, в дослідженні травматичного досвіду є важливими ідеї французького філософа Поля Рікера, який аналізуючи пам'ять, історію, забуття й прощення, пояснює чому такі історичні події, як Голокост, займають центральне місце в колективній свідомості, а геноцид народів, залишається далеко позаду. В своїх дослідженнях П. Рікер використовує феноменологічний підхід до пам'яті, він намагається з'ясувати як пам'ять про сьогодення може бути пам'яттю про відсутнє й минуле, також він порушує питання необхідності забуття як умови можливості спогадів, з'ясовує чи може бути щасливим забуття паралельно щасливої пам'яті (Ricoeur, 2004). Також П. Рікер досліджує питання наративу ідентичності, яка безпосередньо впливає на можливість довіри до себе й до Іншого. Вчений досить чітко викладає власне бачення "філософської етики", обґрунтовує власну позицію й закладає основу для метафізики моралі, проблеми відповідальності. Зосереджуючись на вивченні концепції особистості ідентичності, він розробляє герменевтику "Я", яка окреслює його епістемологічний шлях та онтологічний статус (Ricoeur, 1992).

Зазначене свідчить про те, що феномен довіри є передумовою соціального досвіду, має тілесний і дораціональний характер та формується в інтерсуб'єктивному полі. Також предметом розгляду наукових публікацій стала соціологічна концепція довіри німецького соціолога Нікласа Лумана, який найбільш системно дослідив проблему довіри як соціального механізму осмислення та виклав своє бачення у вигляді теорії. В його дослідженнях поняття довіри розглядалось як редукція складності. Н. Луман відмічав, що сучасне суспільство є надзвичайно складним, в ньому людина не може охопити й усвідомити всі можливі ризики, тому вимушена покладатись лише на довіру (Luhmann, 1979). Адже довіра зменшує кількість можливих варіантів дії, дозволяє діяти в умовах обмеженої інформованості, вона стає умовою в прийнятті рішень, тому без довіри соціальні дії паралізуються.

Сучасні дослідження довіри свідчать про підвищений інтерес до вивчення цієї проблеми. Наразі, розглядаються особливості осмислення феномену довіри в різних галузях сучасного соціального та гуманітарного знання, з'ясовується діалектичний зв'язок довіри та недовіри (Куриленко, 2024); розглядається етимологія поняття "довіра", простежується його генеза, компоненти довіри, аналізуються її структурні зрізи (Докторова, 2014); досліджуються історико-філософські джерела становлення філософії довіри (Кожем'якіна, 2017); здійснюється реконструкція рецепції та рефлексії знання про феномен довіри, об'єктивованого в соціогуманітарному дискурсі сучасної України (Нападиста, 2016); довіра визначається, як важливий елемент і форма соціально-економічних відносин на різних рівнях взаємодії (економіка, бізнес) (Мішин, 2015); феномен довіри досліджується як гуманістична ціннісна позиція в контексті філософії та освіти (Скиртач, Мартинов, 2023).

Також основу статті становили дослідження вітчизняних вчених, які були спрямовані на вивчення застосування методу дослідження аномального світового досвіду (EAWЕ), напівструктурованого феноменологічного інтерв'ю, в клінічному контексті сучасної України, особливо під час війни (Rudenko, Tasenko, 2025); здійснюється поєднання феноменологічного, архетипного, історико-медичного та нейропсихологічного підходів для підтвердження цілющих переваг космологічної уяви (Lazarieva, 2025); поняття "довіри" досліджується в різних напрямках наукового знання (філософські, соціологічні, політологічні та психологічні підходи) (Шевченко, Цигика, 2017). Також, важливо зазначити, що довіру не можливо розглядати та досліджувати без протиставлення їй такого феномену як недовіра. Цю проблему досліджували Мортон Дойч (Deutsch, 1949), Гвінет Меллінгер (Mellinger, 2013) та ін. Також, дослідженню довіри, її походженню із суспільного та соціального обміну присвячені праці Джорджа Гоманса (George Homans, 1974), Френсіса Фукуями (Fukuyama, 1995), Пйотра Штомпки (Sztompka, 1999) та ін. Отже, не дивлячись на значну кількість публікацій присвячених вивченню проблем довіри вона не може бути повністю дослідженою без врахування феноменологічного виміру та культурного контексту. Особливої уваги в цьому контексті потребує дослідження травматичного досвіду, в якому феноменологічний підхід дозволяє виявити глибинні структури довіри, як пережитого досвіду, травми яка впливає на її структуру. В цьому відношенні корисним буде вивчення травматичного досвіду в українській культурі, яка доводить, що навіть в складних умовах довіра може відновлюватись через практики солідарності, пам'яті та діалогу.

Методи

Методологічну основу статті становили: феноменологічний підхід, який дозволив розглянути довіру не як абстрактну категорію, а як пережитий досвід, що конститується в міжсуб'єктному просторі; комплексний соціально-філософський підхід був задіяний для визначення онтологічного, аксіологічного, діяльнісного та комунікативного вимірів для здійснення аналізу феномену довіри. Застосовано методи концептуального аналізу для з'ясування сутності понять "довіра", "недовіра" та "толерантність"; порівняльний аналіз сприяв виявленню співвідношення довіри та толерантності в структурі соціальних практик. Також дослідження ґрунтується на принципах системності, міждисциплінарності та герменевтичної інтерпретації, що дозволило розглядати довіру як багатовимірний соціокультурний феномен у структурі толерантних практик сучасного багатокультурного суспільства.

Результати

Довіра це важлива та не від'ємна частина існування суспільства. Коли серед людей існує довіра вони взаємодіють спільно, це веде до досягнення розвитку як в економічному, так і в соціальному житті суспільства. Проте, в сучасних соціальних трансформаційних і глобалізаційних процесах, а також зростаючої культурної різноманітності, проблема довіри набуває особливої актуальності. Саме багатокультурне суспільство конче потребує довіри, яка виступає не лише моральною чеснотою, але й стає базовою умовою соціальної інтеграції та сприяє взаєморозумінню між людьми. Український соціокультурний контекст, в умовах повномасштабної війни, отримав глибокий травматичний досвід (історичний, політичний і воєнний), який суттєво вплинули на структуру довіри, на практику толерантності. В цьому контексті проблеми співвідношення довіри та толерантності набувають важливого значення, особливо в умовах існування багатокультурного суспільства, в якому спостерігається співіснування різних світоглядних, релігійних і культурних систем. Якщо в філософському вимірі довіра постає як онтологічна настанова відкритості до Іншого, то в толерантності вона стає нормативно-ціннісним принципом, який регулює відкритість в суспільстві.

У філософській традиції проблема ставлення до Іншого здебільшого розкривалось за допомогою категорії відповідальності та діалогу. В цьому контексті довіра означала готовність до визнання Іншого як суб'єкта, який налаштований на взаємність. Вагомий внесок у розроблення системної теорії довіри здійснив Ніклас Луман. Коли він почав розробляти своє бачення "теорії суспільства, його основні теоретичні терміни зосереджувалися навколо таких понять, як система, значення (у феноменологічному сенсі), дія, узагальнені символічні засоби та функціоналізм" (Luhmann, 1979, р. XVIII). Н. Луман розумів усю складність соціального та психологічного механізмів визначення довіри й намагався подолати ці труднощі. Його теорія справила значний вплив на інших соціологів у англomовному світі. Починаючи з 1980-х років соціологічна тема довіри викликала все більший інтерес, привертаючи увагу широкого кола науковців (Luhmann, 1979, р. 22). Принагідно зазначимо, що в своїй концепції Н. Луман подає довіру як специфічний механізм функціонування соціальних систем, яка забезпечує їхню стабільність в умовах наростаючої складної ситуації в сучасному суспільстві. В цьому контексті, зазначає Н. Луман, саме довіра виконує функцію редукації існуючої складності в суспільстві. Коли індивід не може повністю охопити всі існуючі надмірні можливості та ризики, якими характеризується сучасний світ, на допомогу йому приходять довіра, яка допомагає суб'єкту визначитись з тим, як необхідно діяти в ситуації невизначеності, якщо не має можливості оволодіти повною інформацією про всі можливі наслідки. Проте, слід зазначити, що функціональні системи Н. Лімана були дієвими, адже вони полягали "не у встановленні зв'язків між системами людей або між сукупностями існуючих знань, а у дослідженні того, як нестійке творення сенсу та його ідентичність, що дозволяє формування суспільства, виникає зі зв'язку між системою та середовищем у складному світі" (Luhmann, 1979, р. XVII).

Існування довіри завжди пов'язане з ризиком тому, що довіряти може означати сприйняття можливості розчарування, а це принципово відрізняє довіру від невпевненості. Ризик довіри значно зростає в травматизованих суспільствах, якщо в них можна спостерігати зростання рівня сприйняття ризику, то сприйняття довіри значно знижується, а соціальні взаємодії стають досить обережними. В своїй теорії Н. Луман поділяє довіру на персональну (між людьми) та системну (до інституцій) (Luhmann, 1979). В порівнянні з українським контекстом можна спостерігати певну асиметрію, яка проявляється в низькій інституційній довірі та відносно високій горизонтальній довірі, яка проявляється у волонтерстві, взаємодопомозі тощо.

Згідно із Н. Луманом, важливим теоретичним моментом є розмежування довіри (trust) та впевненості (confidence), адже якщо довіра передбачає усвідомлення ризику, то впевненість ґрунтується на звичних очікуваннях і стабільності соціальних структур. З чого слідує, що довіра може виникати лише тоді, коли існує вірогідність розчарування, проте це не означає, що вона є наївною вірою, скоріше вона стає раціональною стратегією дії в умовах

невизначеності, тому що "довіра передбачає ситуацію ризику" (Luhmann, 1979, р. 24). Це пояснює те, що довіра пов'язана зі свободою вибору й відповідальністю суб'єкта, а також із прийняттям існуючого ризику. Як підкреслював Н. Луман, це означає готовність діяти за будь-яких обставин, незважаючи на неспроможність здійснювати повний контроль над ситуацією, адже "довіра можлива лише в ризикованій ситуації" (Luhmann, 1979, р. 97). Але, це не означає, що довіра може усувати існуючий ризик, вона лише робить його прийнятним для соціальної взаємодії. З цього слідує, що довіра виступає конструктивним способом взаємодії зі світом, який хоча й не гарантує абсолютної безпеки, проте забезпечує можливість співпраці та сприяє розширенню комунікації.

В багатокультурному суспільстві довіра стає основою толерантних практик, дозволяючи взаємодіяти з Іншим, який може відрізнятись за мовою, культурою, світоглядом, проте без редукції існуючих відмінностей до загрози. В цьому контексті толерантність не є ознакою пасивного терпіння, а навпаки, вона передбачає визнання іншості, проте лише за умови наявності базового рівня довіри. До того ж у багатокультурному середовищі толерантність повинна підкріплюватись довірою до здатності Іншого діяти відповідально в межах спільного соціального простору, інакше міжкультурна взаємодія перетвориться на формальне співіснування без справжнього порозуміння. З цього слідує, що довіра відіграє ключову роль у подоланні міжкультурних і міжконфесійних конфліктів. Відповідно до луманівської теорії кожен акт довіри є кроком назустріч можливому непорозумінню й розчаруванню, а готовність до сприйняття існуючих ризиків означає створення додаткового простору до співпраці (Luhmann, 1979). Як зазначають сучасні українські дослідники "в глобалізованому світі, де різноманіття культур і народів є невід'ємною частиною суспільного життя, питання толерантності набувають особливої актуальності. Підвищення рівня нетерпимості, ксенофобії, расизму та релігійних конфліктів створює серйозні загрози для мирного співіснування людей різних культурних традицій. Тому міжкультурний діалог, оснований на взаємній повазі та розумінні, є ключем до збереження стабільності та розвитку сучасних суспільств" (Гоцалюк, Столярчук, 2025, с. 1). Таким чином, синтез довіри й толерантності доводить, що вони перебувають у відношенні взаємної зумовленості де довіра забезпечує внутрішню відкритість до Іншого, а толерантність визначає нормативні межі цієї відкритості. Саме така єдність довіри й толерантності створює підґрунтя для гармонійного співіснування в багатокультурному суспільстві. Без довіри толерантність перетворюється на формальну норму, яка позбавлена живого змісту.

Слід зазначити, що довіра має значний вплив на подолання конфліктів. В багатокультурному суспільстві тема конфліктів має доволі складне коріння, які спричинені невпевненістю, страхом та недовірою. В подоланні конфліктів довіра виступає механізмом примирення, своєрідним "соціальним клеєм", який здатний утримувати суспільство разом у складні періоди його існування. Як зазначає соціолог Адам Селігман довіра робить невизначеність і складність терпимими, оскільки дозволяє нам зосередитися лише на кількох можливих альтернативах. Він аналізує довіру як фундаментальне питання сучасних соціальних відносин, намагається з'ясувати чи може довіра, як невід'ємна частина створення згуртованого суспільства, продовжувати виконувати цю життєво важливу роль (Seligman, 1997). Такі висновки означають, що довіра здатна не лише полегшувати щоденну взаємодію, а ще й сприяти подоланню тривожності та страху перед Іншим, які є ключовими компонентами міжкультурних конфліктів.

Повертаючись до розгляду довіри в феноменологічному вимірі, то тут слід відмітити, що вона є не лише когнітивною установкою, а виступає також як тілесно вкорінене переживання. Це яскраво проявляється в жестах, інтонаціях, мовчанні, в здатності бути з Іншим, вмінням сприймати Іншого, без постійного очікування загрози. З чого слідує, що довіра конститується в процесі взаємного визнання, в якому Інший є не об'єктом контролю, а постає суб'єктом, який заслуговує на відкритість. Але такий своєрідний "стрибок віри" не можна повністю раціонально пояснити. Цей процес значно ускладнюється, особливо в контексті травматичного досвіду, адже травма змінює сприйняття Іншого, подекуди замінюючи його на джерело потенційної небезпеки. В цьому випадку довіра стає досить вразливою, крихкою, умовною та залежить від контексту. Травматичний досвід, в свою чергу, означає порушення безперервності досвіду, що веде до кризи самого смислу й руйнуванні базових структур довіри, залишаючи непоправні сліди в колективній пам'яті. В цьому контексті повчальним стає травматичний досвід української культури, яка формувалась в умовах постійної історичної травми, починаючи з колоніального гніту, політичних репресій, голодомору та сучасної агресивної повномасштабної російсько-української війни. Такі травматичні події залишили слід не лише в колективній пам'яті українського народу, але й вплинули на всю структуру соціальної взаємодії.

Травматичний досвід виступає також і фактором трансформації довіри. Підтвердженням цього є травма яка порушує базові очікування стабільності світу. Як зазначає Джеффри Александер, професор соціології Єльського університету, в концепції культурної травми вона розглядається як колективний процес осмислення страждання. "Культурна травма виникає, коли члени колективу відчувають, що вони зазнали жакливної події, яка залишає незгладимий слід у їхній груповій свідомості, назавжди позначаючи їхню пам'ять та змінюючи їхню майбутню ідентичність фундаментальним та безповоротним чином... Конструюючи культурні травми, соціальні групи, національні суспільства, а іноді навіть цілі цивілізації, не лише когнітивно визначають існування та джерело людських страждань, але й можуть брати на себе певну значну моральну відповідальність за них. Тією мірою, якою вони визначають причину травми таким чином, що передбачає таку моральну відповідальність, члени колективів визначають свої солідарні стосунки, які дозволяють їм розділяти страждання інших" (Alexander C. Jeffry, 2016, р. 3). В українському суспільстві травма проявляється через історичну недовіру до влади, фрагментацію ідентичностей і підвищену чутливість до існуючих загроз. Слід зазначити, що травма також може впливати на довіру через руйнування передбачуваності, зміну образу Іншого та підвищення значення безпеки. В даному випадку повчальним є український культурний контекст довіри, в якому українське суспільство стає прикладом складної комбінації травматичного досвіду посттоталітарної спадщини, постколоніального досвіду й на кінець сучасної воєнної агресії. Ці всі чинники значно вплинули на трансформацію моделі довіри, особливим потужним фактором стала повномасштабна війна, яку розв'язала росія. Наразі, спостерігаються зміни в різкому зростанні горизонтальної солідарності; відбувається недовіра до формальних інституцій; зростає довіра до "своїх" (спільноти, армії); водночас посилюється недовіра до "чужого" або невизначеного; простежується ситуативна довіра в кризових умовах. Це вкотре підтверджує тезу про те, що травма не лише руйнує довіру, але й переформатовує її структуру, довіра стає більш вибірковою та формується на основі спільного досвіду ризику. В цьому контексті український волонтерський рух стає одним із найяскравіших прикладів реконстру-

кції довіри. "Волонтерство – це більше, ніж просто допомога. Це реальний внесок у розвиток суспільства та підтримку тих, хто цього потребує. Бути волонтером – це честь, що дає можливість змінювати життя людей і робити світ кращим" (Волонтерство, 2024). Можна відмітити характерні риси українського волонтерського руху – це горизонтальна організація, мінімальна бюрократія й швидкість прийняття рішень. В теорії Н. Лумана це означає зменшення складності через персоналізацію взаємодії та заміщення інституційної довіри міжособистісною (Luhmann, 1979). Феноменологічно це проявляється в досвіді "спільної справи", переживання солідарності й вкоріненість довіри тілесно та емоційно. Досвід внутрішнього переміщення особи також є травматичним, до того ж він впливає на структуру довіри. Це проявляється в первинній втраті довіри (до простору, інституцій, стабільності), в залежності від приймаючої спільноти, поступове відтворення й формування нових довірливих зв'язків. В багатьох громадах проявляються практики самоорганізації (взаємодопомога, локальні ініціативи, неформальні мережі підтримки), які свідчать про зростання впливу горизонтальної довіри й формування соціальних систем довіри. В теорії Н. Лумана вони означають формування альтернативних механізмів редукції складності (Luhmann, 1979).

В сучасному українському суспільстві формування толерантних практик відбувається в складних умовах, коли травматичний досвід співіснує з прагненням до відкритості та інтеграції, що в свою чергу створює певну напруженість між потребою в безпеці та необхідністю взаємодії. Але такий досвід, не дивлячись на деструктивний вплив травми, може стати корисним для утворення нових форм довіри. В цьому формаційному процесі особливе значення набувають практики пам'яті, діалогу й взаємного визнання. Така реконфігурація самого поняття довіри передбачає переосмислення травматичного досвіду, відновлення міжсуб'єктних зв'язків і формування нових моделей взаємодії, заснованих на емпатії та відповідальності. Важливо зазначити, що в українському суспільстві всі ці процеси проявились у розвитку громадянського суспільства, виникнення різноманітних волонтерських рухів і форм солідарності, що стало свідченням можливості відновлення довіри навіть у контексті глибокого травматичного досвіду. Як зазначають сучасні вітчизняні дослідниці "травма – це завжди рана, проте не вирок. Залікувати рани та уникнути колективної дезорієнтації спричиненої травмою можна з допомогою репрезентації, що супроводжується ритуалізацією. Пригадування та визнання травматичного досвіду, сприяє його перетворенню з вічного сьогодення у драматичний спомин про минуле... Вписування травматичного досвіду у систему образів, значущих для колективної ідентичності, шляхом поширення дискурсу, спрямованого проінформувати суспільство про наявність травми, заведено називати культурною травмою. Вона виникає не у підсумку безпосереднього переживання травматичних подій, а й завдяки включенню у соціальні практики передачі культурного спадку" (Сторожук, Кривда, 2023, с. 221).

Отже, можна зробити кілька узагальнень стосовно емпіричних даних, які були визначені в процесі дослідження. В українському контексті довіра має диференційований характер, насамперед це – низька довіра до інституцій і висока в межах соціальних мереж. Травматичний досвід може руйнувати універсальну довіру, водночас здатен посилювати локальну солідарність. Це свідчить про те, що відбувається зміщення від системної до персоналізованої форми довіри, яка підтверджується концепцією сформульованою Н. Луманом. У таких умовах толерантність не є абстрактною нормою, вона формується через конкретний досвід взаємодії. Таким чином емпіричні дані підтверджують, що в Україні переважає існування моделі горизонтальної довіри, яка може компенсувати слабкість інституцій. Також, можна констатувати, що існуючий український травматичний досвід війни сприяє одночасно і фрагментації, і консолідації довіри. Підтвердженням цього є волонтерські та локальні практики, які все частіше стають ключовими механізмами відновлення довіри в Україні. Стосовно існування довіри в багатокультурному суспільстві, то тут слід відмітити позитивні зрушення, які сприяють її формуванню через конкретні соціальні практики, а не лише через нормативні принципи толерантності. Попри існуючі проблеми Україна демонструє унікальну модель "травматично-солідарної довіри", поєднуючи дефіцит інституційної довіри з високим рівнем горизонтальної довіри.

Дискусія і висновки

Проведене дослідження показало, що довіра є складним феноменом, який неможливо вповні зрозуміти не враховуючи його феноменологічного виміру та культурного контексту. Довіра є фундаментальною категорією соціальної філософії, вона визначає характер міжособистісних та міжкультурних відносин. У ситуації травматичного досвіду довіра, хоча й зазнає певних трансформацій, стає доволі нестійкою й крихкою, проте саме вона є необхідною умовою соціального існування. Задіяння до дослідження феноменологічного підходу дозволило виявити глибинні структури довіри, як пережитого досвіду, допоміг зрозуміти, яким чином травма може впливати на її визначення. Також було встановлено, що в сучасному багатокультурному суспільстві довіра стає необхідною передумовою гармонійного співіснування різних культур і конфесій. Разом з тим, було визначено, що філософія довіри в системі толерантних практик сприяє формуванню стабільного, відкритого та гуманістично орієнтованого соціального порядку. Це означає, що довіра є не лише моральною чеснотою, а й діяльнісною основою толерантності, чим забезпечує гармонізацію соціального простору сучасного багатокультурного суспільства.

Український культурний контекст дозволив встановити, що навіть у складних умовах довіра має особливості до відновлення через практики солідарності, культурної пам'яті та міжособистісного діалогу. Українське суспільство продемонструвало поєднання недовіри до інституцій і високий рівень горизонтальної довіри, наочно довело, що відновлення довіри можливе лише через поєднання наративних, соціальних та інституційних процесів.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

- Волонтерство – це мова серця! KARITAS UKRAINE. 20.09.2024. <https://caritas.ua/bez-rubriki/volonterstvo-cze-mova-serczyal/>
 Гоцалюк А., Столярчук Н., Кравцов Ю. (2025). Інтеркультурна толерантність та взаємна повага як ключові цінності культурного діалогу. *Філософія та управління*, №4(8). 1-7. <https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.4.08>
 Гусерль Е. (2020). Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії: Книга перша. Загальний вступ до чистої феноменології; пер. з нім. і коментарі В.Кебуладзе. Харків: Фоліо. 348 с.
 Гусерль Е. (2021). Картезіанські медитації. Вступ до феноменології / пер. з нім. Андрій Вахтель. Київ: Темпора.
 Докторова Д. (2014). Теоретичні підходи до розуміння поняття "довіра". *Соціологічні студії*, 1(9). 50-62. https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9606/1/socst_2014_1_9.pdf

- Кожем'якіна О. (2017). Генеалогія феномена довіри: історико-філософський екскурс. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*, 19. 19-26. <http://dx.doi.org/10.30970/vps.2017.19.03>
- Куриленко Т. (2024). Довіра як соціальний феномен. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*, 3(1): 20-26. <https://doi.org/10.46299/j.isjip.20240301.03>
- Мішин Ю.Р. (2015). Довіра в структурі соціальної взаємодії. *Економіка та держава*. № 1. 47-50. http://www.economy.in.ua/pdf/1_2015/13.pdf
- Нападиста В.Г. (2016). Феномен довіри у соціогуманітарному дискурсі сучасної України. *Наукові записки ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАН України*. Вип. 1(81). 207-222. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nziplend_2016_1_13
- Скиртач В.М., Мартинов Р.С. (2023). Феномен довіри у філософії та освіті. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 1(105). 165-172. <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-165-172>
- Сторожук С., Кривда Н. (2023). Колективна травма і групова ідентичність. *Гуманітарні студії: Педагогіка, Психологія, Філософія*, 11 (1). 221-231. [https://doi.org/10.31548/hspedagog14\(1\).2023.221-231](https://doi.org/10.31548/hspedagog14(1).2023.221-231)
- Шевченко Н.Ф., Цигика О.Є. (2017). Аналіз явища довіри в різних напрямках наукового знання. *Проблеми сучасної психології*, 1(11). 95-100.
- Alexander C. Jeffry. (2016). Culture trauma, morality and solidarity: The social construction of "Holocaust" and other mass murders. *Thesis Eleven*, 132(1). 3-16. <https://doi.org/10.1177/0725513615625239>
- Alfred Schutz. (1967). *The Phenomenology of the Social World*. Northwestern University Press.
- Francis Fukuyama (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- George Caspar Homans (1974). *Social behavior; its elementary forms*. New York, Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Gwyneth Mellinger (2013). *Chasing Newsroom Diversity: From Jim Crow to Affirmative Action*. University of Illinois Press.
- Husserl, E. (1970). *The crisis of european sciences and transcendental phenomenology*. Evanston: Northwestern University Press.
- Lazarieva, Anastasiia (2025). Inner Cosmos as a Resource for Psychological Stabilisation: The Therapeutic Potential of Cosmological Imagination. *Philosophy and Cosmology*, Volume 35, 164-183. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/35/6>
- Luhmann N. (1979). *Trust and Power*. N.Y.: John Wiley & Sons.
- Maurice Merleau-Ponty. (1945). *Phenomenology of Perception*. Translated by Colin Smith. London and New York. <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/09/Phenomenology-of-Perception-by-Maurice-Merleau-Ponty.pdf>
- Morton Deutsch (1949). A Theory of Cooperation – Competition and beyond. *Handbook of Theories of Social Psychology*, 2012, Volume 2. 275-294. DOI:10.4135/9781446249222.n40
- Paul Ricoeur (1992). *Oneself as Another*. University of Chicago Press.
- Paul Ricoeur (2004). *Memory, History, Forgetting*. Translated by Kathleen Blamey and David Pellauer. Chicago: University of Chicago Press.
- Rudenko, Sergii, Mykhailo Tasenko (2025). The Examination of Anomalous World Experience: Implementation of Phenomenological Interview in the Context of Modern Ukrainian Culture. *Philosophy and Cosmology*, Volume 35, 207-235. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/35/9>
- Seligman A. (1997). *The Problem of Trust*. Princeton: Princeton University Press.
- Seligman A. (1998). Trust and sociability: on the limits of confidence and role of expectations. *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 57 (4). 390-405.
- Sztompka Piotr (1999). *A Sociological Theory*. Cambridge University Press.

References

- Alexander C. Jeffry. (2016). Culture trauma, morality and solidarity: The social construction of "Holocaust" and other mass murders. *Thesis Eleven*, 132(1). 3-16. <https://doi.org/10.1177/0725513615625239>
- Alfred Schutz. (1967). *The Phenomenology of the Social World*. Northwestern University Press.
- Doktorova D. (2014). Theoretical approaches to understanding the concept of "trust". *Sociological Studies*, 1(9). 50-62. [in Ukrainian]. https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9606/1/socst_2014_1_9.pdf
- Francis Fukuyama (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- George Caspar Homans (1974). *Social behavior; its elementary forms*. New York, Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Gotsalyuk A., Stolyarchuk N., Kravtsov Y. (2025). Intercultural tolerance and mutual respect as key values of cultural dialogue. *Philosophy and management*, №4(8). 1-7. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.4.08>
- Gwyneth Mellinger (2013). *Chasing Newsroom Diversity: From Jim Crow to Affirmative Action*. University of Illinois Press.
- Husserl E. (2020). *Ideas of Pure Phenomenology and Phenomenological Philosophy: Book One. General Introduction to Pure Phenomenology*; trans. from German and comments by V.Kebuladze. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
- Husserl E. (2021). *Cartesian Meditations. Introduction to Phenomenology* / trans. from German. Andriy Wachtel. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
- Husserl, E. (1970). *The crisis of european sciences and transcendental phenomenology*. Evanston: Northwestern University Press.
- Kozhem'yakina O. (2017). Genealogy of the phenomenon of trust: a historical and philosophical excursion. *Bulletin of Lviv University. Philosophical Sciences Series*, Issue 19.19-26. [in Ukrainian]. <http://dx.doi.org/10.30970/vps.2017.19.03>
- Kurylenko T. (2024). Trust as a social phenomenon. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*, 3(1): 20-26. [in Ukrainian]. DOI:10.46299/j.isjip.20240301.03
- Lazarieva, Anastasiia (2025). Inner Cosmos as a Resource for Psychological Stabilisation: The Therapeutic Potential of Cosmological Imagination. *Philosophy and Cosmology*, Volume 35, 164-183. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/35/6>
- Luhmann N. (1979). *Trust and Power*. N.Y.: John Wiley & Sons.
- Maurice Merleau-Ponty. (1945). *Phenomenology of Perception*. Translated by Colin Smith. London and New York. <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/09/Phenomenology-of-Perception-by-Maurice-Merleau-Ponty.pdf>
- Mishin Y.R. (2015). Trust in the structure of social interaction. *Economy and State*. № 1. 47-50. [in Ukrainian]. http://www.economy.in.ua/pdf/1_2015/13.pdf
- Morton Deutsch (1949). A Theory of Cooperation – Competition and beyond. *Handbook of Theories of Social Psychology*, 2012, Volume 2. 275-294. DOI:10.4135/9781446249222.n40
- Napadysta V.G. (2016). The phenomenon of trust in the socio-humanitarian discourse of modern Ukraine. *Scientific notes of the I.F. Kuras Institute of Informatics and Computer Science of the NAS of Ukraine*. Issue. 1(81). 207-222. [in Ukrainian]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nziplend_2016_1_13
- Paul Ricoeur (1992). *Oneself as Another*. University of Chicago Press.
- Paul Ricoeur (2004). *Memory, History, Forgetting*. Translated by Kathleen Blamey and David Pellauer. Chicago: University of Chicago Press.
- Rudenko, Sergii, Mykhailo Tasenko (2025). The Examination of Anomalous World Experience: Implementation of Phenomenological Interview in the Context of Modern Ukrainian Culture. *Philosophy and Cosmology*, Volume 35, 207-235. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/35/9>
- Seligman A. (1997). *The Problem of Trust*. Princeton: Princeton University Press.
- Seligman A. (1998). Trust and sociability: on the limits of confidence and role of expectations. *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 57 (4). 390-405.
- Shevchenko N.F., Tsyhyka O.E. (2017). Analysis of the phenomenon of trust in different areas of scientific knowledge. *Problems of modern psychology*, 1(11). 95-100. [in Ukrainian].
- Skirtach V.M., Martynov R.S. (2023). The Phenomenon of Trust in Philosophy and Education. *Spirituality of the Personality: Methodology, Theory and Practice*, 1(105). 165-172. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-165-172>
- Storozhuk S., Kryvda N. (2023). Collective trauma and group identity. *Humanities: Pedagogy, Psychology, Philosophy*, 11 (1). 221-231. [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.31548/hspedagog14\(1\).2023.221-231](https://doi.org/10.31548/hspedagog14(1).2023.221-231)
- Sztompka Piotr (1999). *A Sociological Theory*. Cambridge University Press.
- Volunteering is the language of the heart! KARITAS UKRAINE. 20.09.2024. [in Ukrainian]. <https://caritas.ua/bez-rubriki/volonterstvo-cze-mova-serczya/>

Отримано редакцією журналу / Received: 20.03.26

Прорецензовано / Revised: 20.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 27.04.26

Опубліковано / Published: 30.05.26

Maryna MOSKALCHUK, PhD (Philos),
ORCID ID: 0000-0002-3621-7282
e-mail: marinamoskalchuk@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PHILOSOPHY OF TRUST THROUGH THE PRISM OF PHENOMENOLOGICAL DESCRIPTION AND TRAUMATIC EXPERIENCE IN CULTURE: THE UKRAINIAN DIMENSION OF TOLERANT PRACTICES IN A MULTICULTURAL SOCIETY

Background. A philosophical and phenomenological analysis of the phenomenon of trust has been carried out in the context of contemporary multicultural society, with a primary focus on the Ukrainian cultural experience. The relevance of the chosen topic is due to the presence of deep traumatic experiences in a multicultural society, in conditions of growing complexity, uncertainty, and cultural diversity, in which trust becomes a fundamental condition for the functioning of social systems. The study examines the nature of trust, its ontological, ethical, and social dimensions, as well as its correlation with the phenomenon of distrust. It is emphasized that trust, as an existential structure of intersubjective relations, has undergone transformations under the influence of collective trauma. Particular attention is paid to the role of traumatic memory in shaping practices of tolerance and the reconfiguration of social bonds. It is argued that, under conditions of heightened social complexity, trust constitutes a necessary precondition for the harmonization of social relations, as its deficit often leads to conflict and the breakdown of tolerant coexistence.

Methods. The methodological framework of the study is based on the phenomenological approach, as well as the principles of socio-philosophical, conceptual, and comparative analysis, alongside systemic, hermeneutic, and interdisciplinary approaches.

Results. The study establishes that the phenomenological understanding of trust is grounded in the idea of intersubjectivity as the primary condition of social experience. It is demonstrated that the Ukrainian sociocultural context is marked by a profound traumatic experience—historical, political, and military—which has significantly affected the structure of trust and the practices of tolerance. It is found that trust functions as a mechanism for reducing social complexity, stabilizing expectations, and decreasing uncertainty in interpersonal and intercultural interactions. It is substantiated that tolerance is impossible without trust, as the acceptance of the Other presupposes openness, a readiness for dialogue, and a willingness to assume the risks inherent in interaction. It is proven that the functioning of trust serves as an integrative factor within the system of tolerant practices aimed at harmonizing social relations in a multicultural environment.

Conclusions. It is demonstrated that the phenomenological approach makes it possible to reveal the deep semantic horizons of trust as a lived, culturally embedded experience, and to understand the impact of trauma on its construction. It is established that trust emerges not only as a moral virtue or a psychological state, but also as a form of social activity that facilitates the development of various integrative processes among cultural communities, ensures the stability of social institutions, and promotes constructive intercultural dialogue. It is argued that the Ukrainian traumatic experience provides evidence that, even under difficult conditions, trust is capable of being restored through practices of solidarity, cultural memory, and intercultural dialogue.

Keywords: trust, phenomenology, traumatic experience of Ukrainian culture, cultural memory, tolerance, distrust, multicultural society.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection; analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.